

MIGRACIJE I PORODICA

MIRJANA OKLOBDŽIJA i MELITA ŠVOB

Institut za migracije i narodnosti, Zagreb

U ovom radu ukazano je na nekoliko pravaca promjena do kojih dolazi u kontekstu migracijske situacije. Novi životni i radni prostor migranata i migrantskih porodica nužno uzrokuje čitav niz promjena u svakodnevici. To se odražava i na odnosima unutar porodice (muž—žena, roditelji—djeca), na broju djece, stabilnosti braka, ravnopravnosti itd. Polazeći od osnovnih podataka o valovjma migracija iz jugoslavenskih prostora i tipovima obitelji i porodice, autorice ukazuju na probleme vezane uz porodicu u novim uvjetima, ali naglašavaju i emancipatorske tendencije koje su nesumnjivo prisutne. To se, prije svega, odnosi na slabljenje patrijarhalnosti, veći stupanj ravnopravnosti supružnika i drugačiji položaj djece u obitelji no što je uobčajeno u tradicionalnijem ustrojstvu u krajevima porijekla. Upravo je promjenama u bračnoj zajednici i problemima 2. (i 3.) generacije dato najviše prostora, kao glavnim indikatorima promjena.

Promjena mjesta boravka proces je star kao i historija ljudskih zajednica. U slučaju migranata taj proces karakterizira izlaz iz jednog, poznatog kulturnog kruga i ulazak u drugi, novi, na čija se pravila tek treba naučiti. Taj novi životni i radni prostor nužno uzrokuje čitav niz promjena u svakodnevici. Osim toga dolazi do djelomičnog (ili potpunog) napuštanja dotadašnjih navika, te do promjena u nekim aspektima sistema vrednota usvojenih u zemlji porijekla. Neke od tih promjena su nužne da bi opstanak u novoj sredini uopće bio moguć, a druge su poželjne (prije svega s gledišta zemlje prijema) da bi adaptacija bila što uspješnija.

Nesumnjiv je utjecaj migracija na promjene u porodici. Kao što je poznato, najveći broj jugoslavenskih migranata porijeklom je iz manje razvijenih i, kulturološki gledano, patrijarhalnih krajeva naše zemlje. Zato je upravo na primjeru porodice moguće pratiti brojne promjene koje nastupaju s dolaskom na rad u neki od razvijenijih regiona Evrope i koje se dalje reflektiraju na sve aspekte života. Migracije izazivaju promjene u porodici, to jest, odnose unutar nje (muž—žena, roditelji—djeca), utječu na broj djece, stabilnost braka, ravnopravnost supružnika itd. Kako će biti pokazano ovim radom, neke od tih tendencija bismo mogli nazvati emancipatorskim, kako

s obzirom na članove jedne porodice tako i zbog njihovog utjecaja na promjene u sredini iz koje su migranti krenuli i u koju se eventualno vraćaju, povremeno ili trajno.

Mogli bismo reći da ovo specifično područje u sociologiji migracija još nije dovoljno istraženo. To se posebno odnosi na istraživanja i literaturu o jugoslavenskim migrantima. Stoga ćemo u ovom radu ponuditi tek neke okvire za moguće zaključke, lociranje problema i ukazivanje na tendencije promjena. Smatramo da je to nužni preduvjet kako za daljnji rad na ovoj temi (teorijski i empirijski), tako i za formuliranje strategije u politici prema migrantima koja bi uzimala u obzir realnu situaciju, oslobođenu mistifikacija i krivih pretpostavki.

1. Faze migracija i promjene u porodici

Ako analiziramo jugoslavenske »privremene« ekonomske migracije u inozemstvo u posljednjih dvadeset godina, vidljivo je da je taj proces tekao u nekoliko faza, ali uvijek k istom odredištu: nekoj od razvijenih zemalja zapadne Evrope. No prije nego što navedemo glavne karakteristike tih faza (o kojima govori Clifford Jansen, a možemo ih primijeniti i na jugoslavenske migrante) (2), mislimo da je potrebno ukazati na neka opća mjesta vezana za promjene u obitelji u procesu migracija u inozemstvo.

Kada govorimo o porodici na području Jugoslavije, možemo locirati tri prelomna momenta koja su utjecala na njeno mijenjanje. Prvi je vezan uz razbijanje seoskih zadruga, drugi uz sve prisutniju modernizaciju i opće civilizacijske promjene što dovodi do stvaranja nuklearne porodice, a treći uz daljnje razbijanje porodice pod utjecajem migracija (bilocirana porodica). Ti momenti su vidljivi u oba najčešća tipa porodice, tradicionalnoj i modernoj. Tradicionalna, ruralna, najčešće proširena porodica izrazito je patrijarhalna po svojim kulturološkim karakteristikama. Osim toga (ili baš zbog toga), ona je stabilnija od moderne, prije svega zbog snažne patrijarhalne hijerarhije i ekonomske ovisnosti žena. Za razliku od toga, u modernoj, urbanoj, nuklearnoj porodici izrazitije su prisutni emancipatorski procesi. To se manifestira kroz njen relativno labilniji karakter, što drugim riječima znači da su za njeno funkcioniranje i održavanje presudniji mehanizmi slobodne odluke njenih članova od vanjske prisile (»javno mnijenje« lokalne zajednice, običaji, ekonomska ovisnost itd.).

Raspravljajući o posljedicama migracije na odnose u porodici, nužno je još istaknuti činjenicu da su u vanjskim migracijama iz Jugoslavije najbrojniji članovi tradicionalnih porodica. Oni u inozemstvo odlaze pretežno iz ruralnih, ekonomski gledano manje razvijenih, a kulturološki gledano patrijarhalnih regiona. Kroz kratku analizu glavnih faza migracijskih tokova bit će prikazan značaj upravo te činjenice na promjene u porodičnom životu.

1.1. Prva faza

Ova faza povezana je uz potrebu za radnom snagom u zapadnoevropskim zemljama. Gotovo sigurna radna mjesta bila su jaka motivacija za početak

masovnih migracija iz manje razvijenih, uglavnom mediteranskih zemalja, pa tako i iz Jugoslavije. Na odluku o odlasku jugoslavenskih radnika utjecala je i reforma naše privrede koja je uzrokovala porast nezaposlenosti. Prema tome, ovu fazu možemo u neku ruku tumačiti kao posljedicu krizne situacije. Na samom početku ovog vala migracije najveći broj migranata odlazio je iz industrijski razvijenih republika (Slovenija, Hrvatska, Srbija bez pokrajina i Vojvodina). Među njima je mnogo kvalificiranih i u Jugoslaviji zaposlenih radnika. Za njima će uslijediti i masa nekvalificirane radne snage pretežno ruralnog porijekla.

U tom je razdoblju (od početka šezdesetih godina do 1973. godine) migrantska porodica doživjela velike promjene. Na rad su otišli pretežno muškarci, dok su ostali članovi porodice u najvećem broju slučajeva ostali u domovini. Istraživanje života stranih radnika koje je provedeno u Njemačkoj 1985. godine pokazuje da je 1968. godine od oženjenih jugoslavenskih muškaraca samo 34% imalo suprugu u Njemačkoj. Kasnije, taj broj neprestano raste, pa je tako 1972. godine bio 55%, 1980. godine 75%, a 1985. godine 78%. Bilociranost, a tek kasnije i zajednički život u inozemstvu, nužno su izazvali prestrukturaciju porodičnih funkcija, kako roditelja tako i djece.

Školske godine 1972/1973. provedeno je istraživanje na uzorku od 16.109 učenika kojima su roditelji boravili u inozemstvu. Uglavnom se radilo o očevima, u 14,8% slučajeva o oba roditelja, a u samo 6,2% slučajeva bila je odsutna majka. Da bi se ustanovilo kako odsustvo roditelja djeluje na školski uspjeh i druge aspekte života djece, provedeno je mnogo istraživanja, ali rezultati su nerijetko kontradiktorni. Po nekim autorima razlike između djece migranata i njihovih vršnjaka čiji su roditelji prisutni su velike (prije svega u školskom uspjehu), a po drugima zanemarljive. Ali često nailazimo na podatak da odlazak majke ima negativniji utjecaj no odlazak oca, kao i konstataciju da više trpe djeca koja ostaju u gradu od one koja žive na selu. Također, takvoj situaciji se lakše prilagođavaju ona djeca koja žive u tradicionalno migracijskoj sredini. Od posebne je važnosti da djeca koja ostaju na brizi članovima proširene porodice, rođacima i prijateljima imaju i zdravstvenih problema. To se objašnjava (djelomično) i činjenicom da ta djeca, nailazeći neprestano na probleme organizacije života, odgovornosti neprimjerenog uzrastu, dolaze u stresne situacije. Prema istraživanju V. Katunarića iz 1973. godine, čak 32,5% djece čiji su roditelji privremeno boravili u inozemstvu imalo je, više ili manje izražene psihotičke promjene (3); u Institutu za migracije upravo se priprema međunarodno istraživanje ovog specifičnog i značajnog problema).

1.2. Druga faza

U ovom periodu značajno je da dolazi do spajanja obitelji. Ta se faza vremenski poklapa s recesijom u zapadnoevropskim zemljama, koja je uvjetovala zabranu dolaska novih stranih radnika (1973/74. godina). U inozemstvo tada masovno odlaze porodice ranije zaposlenih radnika. Brojčani podaci mogu ilustrirati taj trend na primjeru Njemačke. Do 1964. godine došlo je

samo 3,3% žena i 6,7% muškaraca čiji su partneri već tamo boravili. Postotak je najveći u periodu od 1970—73. godine (dolazi 54,4% žena i 44,4% muškaraca), da bi se bitno smanjio u zadnjem desetljeću — između 1974. i 1985. godine stiglo je 23,4% žena i 7,9% muškaraca. (Veći broj je vidljiv jedino što se tiče žena u odnosu na muškarce). (11)

Spajanje obitelji u novoj sredini nije lišeno teškoća. Svaki od članova nekog domaćinstva ponovo mijenja svoju ulogu i usklađuje je prema promjenama uloga drugih. Osim toga, djeca se moraju uključiti u njima strani školski sistem, savladati jezik, naći prijatelje. Supruge su još uvijek većinom nezaposlene i uz mnoga ograničenja pokušavaju naći posao. Muž-otac predstavlja vezu s novom sredinom (a što će se na specifičan način promijeniti u trećoj fazi), što posredno uzrokuje veću interakciju unutar porodice i trenutno održava u osnovnim crtama patrijarhalnu strukturu.

Kao i u slučaju svojih vršnjaka koji u zemlji porijekla čekaju povratak roditelja (ili svoj odlazak za njima), djeca migranata koja su se priključila obitelji u inozemstvu nisu tamo (u većini slučajeva) svojom svjesnom odlukom. Oni se moraju prilagoditi životu između dviju kultura. No to je i situacija u kojoj se nalaze i djeca stranaca rođena u drugoj sredini. (Zanimljivi su podaci o broju djece rođene u Njemačkoj s obzirom na autohtono ili strano porijeklo; 1964. godine rodilo se 30.857 djece stranih radnika što je bilo 2,9% u odnosu na svu živorođenu djecu; 1974. godine taj je broj dosegao apsolutno najveću vrijednost i bio je 108.270 ili 17,3%, a 1985. godine silazna linija zaustavila se na broju 53.750 što je 9,2%. Možda je, usporedbe radi, zanimljivo spomenuti da je u proteklih dvadesetak godina broj djece Nijemaca imao isključivo tendenciju pada ili stagnacije. To govori, uz ostale faktore, i o modernizaciji porodice šire gledano, a što će se odraziti i na doseljene radnike, o čemu će kasnije biti više riječi.)

Po podacima iz 1986. godine u Njemačkoj je boravilo 129.598 Jugoslavena ispod 16 godina (što je 22% od ukupnog broja Jugoslavena), od kojih 35.536 do šest godina života (11). Upravo preko njih se ukrštaju i miješaju dvije kulture, dva kulturna kruga koja se vrlo često ne razumiju najbolje. Uzajamno nerazumijevanje i problemi imaju najvećeg utjecaja upravo na 2. generaciju koja odrasta pokušavajući pronaći vlastiti identitet. Prvu grupu utjecaja na djecu čine članovi njihove obitelji (te prijatelji i rođaci) koji održavaju stare tradicije, kulturu i identitet u novoj sredini. Druga se artikulira preko škole, vršnjaka, šire okoline, mas-medija i sl. Posljedica toga je da pripadnici druge generacije gotovo nužno dolaze u situaciju dezorijentiranosti što može imati dalekosežne posljedice na njihovu budućnost. Upravo ova domena zahtjeva daljnju produbljenu analizu koja bi mogla biti baza strategije za olakšavanje takvog stanja. Bilo bi teško govoriti o njegovom potpunom prevladavanju, pošto ovisi o čitavom nizu faktora i, u krajnjoj liniji, o radikalnoj promjeni odnosa među ljudima.

U ovom kontekstu treba spomenuti još jedan faktor koji nemalo određuje život i obaveze 2. generacije. Kao što je poznato, velik dio naših radnika prilikom dolaska u novu sredinu ne govori ili se samo služi jezikom zemlje prijema. To se stanje sa vremenom popravlja, ali djeca, prije svega školska, često taj jezik govore bolje nego jezik zemlje porijekla svojih rodi-

telja. Tako su ona nerijetko zadužena za kontakte sa okolinom, kao prevodioci, što ih dovodi do aktivnog učešća u situacijama koje nisu uvijek za njihov uzrast. To, naravno, predstavlja dodatno opterećenje, ali i stavlja djecu u položaj koji je u prve dvije faze pripadao ocu — medijatora između porodice i zemlje prijema. A to nužno utječe i na promjenu uloga u porodici samoj.

Promijenjene okolnosti u zapadnoevropskim zemljama uvjetovale su povećanje nezaposlenosti. To se odnosilo i na domaće stanovništvo, pa je takva situacija prije svega pogodila strane radnike. Mnogi ipak uspijevaju ostati, ali im se standard osjetno smanjuje, pa su neki čak prinuđeni vratiti djecu u zemlju porijekla (ili je ostaviti i dalje tamo, ako im se još nisu bila priključila). Prema podacima njemačkog istraživanja iz 1986. godine, svega 43,4% nezaposlenih oženjenih muškaraca ima djecu u Njemačkoj, a od zaposlenih oženjenih 62,8%. Što se tiče žena, postotak je veći — 78,3%, no pretpostavka je da im je suprug zaposlen (11).

Brojni podaci ukazuju na pad standarda Jugoslavena u Njemačkoj krajem ovog perioda. Dakle, raste broj izdržavanih članova porodice. U jednom broju slučajeva to podstiče povratne migracijske tokove, na što se najčešće odlučuju muškarci koji su u inozemstvu boravili sami. Ali mnogo veći broj radnika ostaje u zemlji prijema.

1.3. Treća faza

Ova faza migracija još je uvijek u toku, pa time izmiče preciznijem određenju. Za sada možemo reći da je karakterizira stabilizacija migrantske populacije u inozemstvu: malo novih migranata dolazi, no malo ih se i odlučuje na povratak. To se može objasniti nešto sigurnijom pozicijom »starih« migranata, čekanjem penzije, školovanjem djece i, ne manje važno, kriznom situacijom u jugoslavenskoj privredi koja povratnicima ne garantira posao.

Za migrantsku porodicu mnogostruko je značajno zapošljavanje žena (1). Iako ono u ovoj fazi opada zbog manjeg broja raspoloživih radnih mjesta, već su primjetne posljedice ekonomske neovisnosti žena iz prošle faze. Prisutna je tendencija ravnopravnosti sa suprugom i mijenjanje uloga u porodici. Polako ali neminovno dolazi do prestrukturacije tradicionalne podjele na »muške« i »ženske« poslove. Zaposlena žena je u direktnijoj, neposredovanoj vezi sa sredinom u kojoj živi (a ne samo preko muža) i time podložnija usvajanju drugačijih vrednota. Taj bi proces, možemo pretpostaviti, bio još brži da nije došlo do opadanja stope zapošljavanja žena. Po podacima za Njemačku vidljivo je da je udio žena među jugoslavenskim radnicima 1974. godine bio 33,9%, a 1985. godine 39,3%. Međutim, pada postotak zaposlenih žena iznad 16 godina. Njih je 1967. godine bilo 83,6% a 1985. godine 46,5%. To nedvosmisleno govori o sve težem zapošljavanju žena — članova obitelji (koje su, kao takve, i dobile dozvolu boravka). Ali da bi ovi podaci bili razumljiviji treba uzeti u obzir da njihov broj u stranoj populaciji neprestano raste u svim razvijenim, imigrantskim zemljama Evrope.

Neki autori govore o relativno nagloj »feminizaciji« među stranim radnicima. Udio žena povećao se od 30% 1960. godine na gotovo 45% 1980. godine sa daljnjom tendencijom rasta. U Njemačkoj je 1980. godine bilo 43,5% žena, u Švicarskoj 45,9%, u Austriji, 40% i Nizozemskoj 41,7%. No ove podatke treba uzeti sa rezervom. Porast broja žena u stranoj populaciji mora se promatrati i kao posljedica bržeg odljeva muške radne snage. Kao što i broj nezaposlenih žena nije realan, jer ih je mnogo zaposleno »na crno« pa nisu uvedene u registre zaposlenih.

U ovoj fazi problemi porodice često se odnose na razlike između prve i druge (treće) generacije. Djeca koja su rođena u nekoj od zemalja zapadne Evrope, ne doživljavaju Jugoslaviju kao njihovi roditelji. Za njih je zemlja rođenja poznatiji svijet od domovine roditelja. Roditelji to nužno moraju imati u vidu kada planiraju povratak ili ostanak. Interesi prve i druge generacije tu nisu, i ne mogu biti, jednaki. Ali bi u svakom slučaju bilo potrebno dosegnuti situaciju u kojoj se takve odluke mogu donositi bez pretjeranih pritisaka sa strane, kao što su odbojnost zemlje prijema prema »strancima«, a često i nerazumijevanje u zemlji porijekla prema povratnicima. Nemali broj migranata stoga ostaju marginalci u oba društva, umjesto da se (što, bar teorijski, nije nemoguće) u oba osjećaju »kao kod kuće«.

2. Migracije i brak

Pitanje koje se često postavlja u kontekstu ove teme je utjecaj migracija na brak. Na to se odnosi i dio podataka istraživanja života migrantica iz Jugoslavije koje žive u Zapadnom Berlinu, a koje je proveo Institut za migracije i narodnosti. Analiza rezultata pokazuje da 61% migrantica živi sa suprugom, 16,8% je rastavljeno (od čega je 83% slučajeva rastava uslijedila nakon dolaska u Njemačku), 7,1% je razdvojeno (ne živi sa suprugom, iako je formalno u braku), 5,8% živi u vanbračnoj zajednici, a 1,3% su udovice. Teško je dati siguran odgovor na pitanje u kolikoj mjeri migracije utječu na broj razvoda brakova, a u kolikoj mjeri su djelovali i drugi faktori (7; 206). Razvodi su zamjetni, ali bismo teško mogli tvrditi da direktno proizlaze iz same činjenice migriranja. Vjerojatno k nestabilnosti bračne zajednice vode i sveprisutniji emancipatorski procesi i modernije shvaćanje porodice, prema kojem brak nije nužno (ni pozitivno) sačuvati »pod svaku cijenu«, već samo onda ako za to postoje dovoljni jaki razlozi. Drugim riječima, migrantski brakovi se razvode, ali da li češće nego u zemlji porijekla (kada bismo uzeli populaciju sa sličnim karakteristikama) trebalo bi tek istražiti.

Za sada je moguće dati samo neke naznake na osnovu berlinskog istraživanja. Od ispitanica 81% je u braku (5,8% neformalnom). Analiza razvoda ukazuje na to da se rjeđe razvode brakovi s većim brojem djece, dok se to češće događa u porodicama s jedno ili dvoje djece. Druga pravilnost je da djeca iz razvedenih brakova uglavnom ostaju uz majku.

Bračno stanje jugoslavenskih radnika u SR Njemačkoj prikazano je na slijedećoj tabeli:

%				
Godina	Neoženjeni	Oženjeni	Udovci ili rastavljeni	UKUPNO
1	2	3	4	5
1961	44,8	48,7	6,5	100,0
1978	42,4	55,3	2,3	100,0
1980	42,9	54,6	2,5	100,0
1982	43,8	53,6	2,6	100,0
1985	44,2	52,8	3,0	100,0

(U rubrici »oženjeni« nalaze se i oni koji su razdvojeni, a žive u Njemačkoj, ili dio obitelji živi u Jugoslaviji.) (11)

Posebnu pažnju treba posvetiti mješovitim brakovima čiji broj sve više raste. U SR Njemačkoj u posljednjih dvadeset godina 326.000 Nijemaca i 275.000 Njemica imalo je bračnog partnera druge nacionalnosti. Oko 23% oženjenih stranaca u Švedskoj ima partnere iz te zemlje. Godine 1980. jedna petina (20%) brakova u Švedskoj bili su mješoviti.

Prema istraživanju migrantica u Berlinu proizlazi da je u 77,6% brakova suprug Jugoslaven, u 21,6% Nijemac, a u 0,8% slučajeva neke druge nacionalnosti. Jugoslaveni općenito čiji su bračni partneri građani zemlje prijema spadaju u najbrojniju grupu onih koji uzimaju strano državljanstvo.

Do promjene dolazi i u percepciji vlastite pozicije migranata. Tako je više od polovice ispitanica u Berlinu odgovorilo da se sada osjećaju ravnopravnije s suprugom nego ranije (7; 211). Po svim rezultatima možemo slobodno zaključiti da se tip patrijarhalne porodice u kojoj je muškarac glava obitelji i autoritet kako za djecu tako i za ženu, mijenja. Uz ostale faktore, tome svakako pridonose i procesi migracije koji ubrzavaju modernizacijske utjecaje.

3. Zaključne napomene

Što će karakterizirati slijedeću fazu migracija možemo samo pretpostavljati. U njoj bi vjerojatno trebalo doći do određenijeg razrješenja dileme — ostati u inozemstvu ili se vratiti u Jugoslaviju. Bez svake sumnje će jedan dio migranata, kako pojedinci tako i čitave porodice, odlučiti da trajno ostanu u nekoj zapadnoevropskoj zemlji, dok će se drugi dio vraćati, po dinamici koja zavisi o mnogo faktora (školovanje djece, zaposlenje u Jugoslaviji, osiguranje penzije u inozemstvu itd.) Kod povratka dijela migranata možemo očekivati i ponovno razdvajanje porodica. Djeca, rođena i socijalizirana u zemljama rada roditelja, nerijetko će težiti da ostanu u zemlji koju bolje poznaju. Roditelji će, sa svoje strane, nastojati ostvariti svoju želju za povratkom. Promjene porodice pod utjecajem migracije predstavljaju proces čije mnogobrojne varijacije nije lako analizirati ni u sadašnjosti o kojoj raspolazemo bar nekim podacima, a još je teže predvidjeti njihove buduće tokove. No svako saznanje je dragocjeno jer ukazuje na eventualne probleme

i moguće pravce društvene akcije usmjerene na poboljšanje položaja kako pojedinaca tako i migrantskih porodica.

Pošto smo u ovom radu uglavnom locirali probleme, što je zasigurno preduvjet za daljnju analizu i buduća istraživanja, kao i prvi korak ka njihovom rješavanju, treba sada naglasiti da migracije nemaju samo negativne posljedice za porodicu. Pod pozitivnim promjenama prije svega mislimo na smanjenje patrijarhalnosti, zapošljavanje i emancipaciju žena, smanjen broj djece (što omogućava da porodica živi u primjerenijim materijalnim uvjetima), sličniji odgoj i mogućnosti za mušku i žensku djecu, poboljšanje standarda. Osim toga, kako kažu sociolozi, migracije su najbrži poznati put socijalne modernizacije. U tom procesu porodice migranata su nosioci inovativnih tendencija u svojoj tradicionalnoj sredini. Ta njihova funkcija primjetna je i u slučajevima kad se porodica vrati da nastavi život u kraju porijekla, kao i onda kada dolaze samo povremeno.

Zaključno, valja ponoviti neke od značajnijih posljedica migracije na promjene u porodici (koje, naravno treba dalje istraživati kao i uzimati u obzir u stvaranju kompletnije slike života migranata).

1. Migracije ubrzavaju razbijanje tradicionalnih porodica u kojima živi nekoliko generacija — dolazi do jačanja nuklearnih porodica.
2. Razdvajanje obitelji, povremeno viđanje i konačno njihovo ponovno spajanje u novoj sredini (ili u domovini) uzrokuje niz promjena u porodičnim funkcijama, odnosima među članovima porodice, dominantnim vrednotama. Najveće posljedice vidljive su kod djece koja se nalaze u delikatnoj fazi traženja identiteta i odrastanja u promjenljivim okolnostima.
3. Broj djece u porodici se smanjuje — obitelji sa više od dvoje djece su u manjini u odnosu na tradicionalnu sredinu migranata i za razliku od ne tako davne prošlosti.
4. Zapošljavanje žena također se odražava na promjenu odnosa u obitelji, njenu stabilnost, ravnopravnost među supružnicima, podjelu poslova kao i na odgoj djece.
5. Jednako važan faktor je različitost u socijalizaciji kroz koju je prošla 1. generacija migranata i kroz koju sada prolazi druga. Djeca rastu između porodice i njenog tradicionalnog, sa starim krajem povezanog funkcioniranja, te sa druge strane škole i generacijskih grupa. To je još izraženije u mješovitim brakovima.
6. Porodica u migraciji posebno je osjetljiva na socijalno krizne situacije. Socijalna kriza, prije svega u ekonomskoj sferi, uvjetovala je početak migracija; zatim je kriza u zemljama prijema ograničila daljnje migracije; sada ponovo kriza u zemlji porijekla sprečava povratak (ili ne otvara mogućnosti) onim migrantima koji bi to željeli. U interesu tih ljudi, ali i šire zajednice, bilo bi nužno preispitati sve mogućnosti za njihov povratak, jer kako kažu ekonomisti, sada migranti ulaze u strateške planove izlaska iz krize. Jednako bi bilo važno i povesti računa o onima koji još ne planiraju povratak, kao i o sve brojnijim pripadnicima druge generacije.

LITERATURA

1. Gardun, Jasna (priredila): **Privremeno zapošljavanje žena u inozemstvu i problemi koji iz toga proizlaze**. Zena, 1/74.
2. Jansen, J. Clifford, ed.: **Readings in the sociology of migration**. Pergamon Press, 1970.
3. Katunarić, Vjeran: **Vanjske migracije i promjene u porodici**. Centar za istraživanje migracija, Zagreb, 1978.
4. X X X: **Lesligo migratorio**. Dossier Europa Emigrazione, 7—8, 86.
5. Mežnarić, Silva: **Bosanci**. Filip Višnjić, Beograd, 1986.
6. Milić, Anđelka: **Vaspitna funkcija porodice i odlazak na rad u inostranstvo**. Sociologija sela, 2—4, 1973.
7. Morokvašić, Mirjana: **Jugoslawische Frauen, Die Emigration, und Danach**. Stroemfed/Roter Stern, Basel, 1987.
8. Švob, M., Brčić, K., Matko, B.: **Djeca migranata u našim školama**. Pedagoški rad, 1—2, 1982, 9—10, 1983.
9. X X X: **Immigrant Populations and Demographic Development in the Member States of Council of Europe**. Population studies. Strasbourg, 1984, 12.
10. X X X: **Migrant Women and Employment**. Social Affairs and Educatio. V(928)87 — EN, Commission of The European Communities.
11. X X X: **Situatio der Ausländischen Arbeitnehmer und ihrer Familien — Angehörigen in der Bundesrepublik Deutschland**. Bonn 86.
12. X X X: **Working Party on the Role of Women in the Economy**. Parz, Organization for Economic Co-operation and Development. MAS/WP6 (84) 5.

MIGRATION AND THE FAMILY

MIRJANA OKLOBDŽIJA & MELITA ŠVOB

The Institute of Migration and Nationality, Zagreb

In this paper several ways of changes that occur within the context of migration have been pointed out. A new settling in the host country and new working conditions necessarily bring about various changes in everyday life of immigrants. This, of course, has a certain influence on family relationships (husband-wife; parents- children), the number of children in a family, the marital stability, equality of rights and so on.

Having in mind the elementary data on migration movements from Yugoslavia, for example, as well as the type of the family, the authors point out that new settling conditions in the host country as well as the existing immigrants' tendencies towards emancipation, give rise to many problems. In other words, this means weakening of the patriarchy, a higher level of equality of husband and wife and somehow different status of children in the family than it is traditionally inveterated in their homeland. The most attention has been given to the problems of marriages as well as the problems of the 2nd and 3rd generations, which are the main indicators of the change.

(prevela Vera Arbanas)